

УДК 811.161.2'367.623:821.161.2.09

Адах Н. А.

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ПРИКМЕТНИКИ В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті розглянуто індивідуально-авторські прикметники, зафіксовані в поетичному мовленні Василя Барки. Виокремлено основні лексико-семантичні групи прикметникових інновацій. Проаналізовано семантичні особливості авторських ад'єктивів.

Ключові слова: авторський лексичний новотвір, індивідуально-авторський прикметник, сема, лексико-семантична група.

В статье рассмотрены индивидуально-авторские прилагательные, зафиксированные в поэзии Василя Барки. Выделены основные лексико-семантические группы прилагательных инноваций. Проанализированы семантические особенности авторских адъективов.

Ключевые слова: авторское лексическое новообразование, индивидуально-авторское прилагательное, сема, лексико-семантическая группа.

The article considers the individual author adjectives recorded in poetic speech of Vasyl Barka. The main lexical-semantic groups of adjectives innovations are pointed out. The semantic features of author adjectives are analyzed.

Key words: author lexical new formation, individual author adjective, seme, lexical-semantic group.

Вивчення проблем індивідуально-авторської номінації знайшло відображення в працях багатьох вітчизняних учених (Г. Вокальчук, Н. Гаврилюк, В. Герман, О. Жижома, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, Г. Сютя та ін.). Опис словотворчих можливостей слів різних частиномовних класів є важливим завданням оказіональної номінації.

Із-поміж корпусу авторських новотворів вагоме місце займають лексичні інновації, що позначають статичні ознаки денотатів. Прикметник означає непроцесуальну ознаку (якість, властивість, відношення між предметами і явищами) і виражає її в синтаксично залежних словозмінних категоріях роду, числа й відмінка. Номінативну функцію прикметник реалізує через поєднання з іменниками [5, с. 526].

В українському мовознавстві семантиці, словотвірній структурі прикметників присвячено розвідки І. Бабій, А. Висоцького, О. Дзівак, В. Дятчук, С. Єрмоленко, Т. Ковальнової, Л. Пустовіт, О. Рудь та ін. Індивідуально-авторські прикметники є об'єктом наукових досліджень Г. Вокальчук, О. Рудь, Н. Гаврилюк, О. Поліщук та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати семантичні особливості оказіональних ад'єктивів, зафіксованих у поетичному мовленні В. Барки.

Оказіональні прикметники становлять 25% від усіх новотворів, представлених у поетичному словнику В. Барки. Вони не тільки характеризують, а й уточнюють ознаки предметів, явищ, понять, виражають різну міру вияву ознаки, суб'єктивну оцінку денотата: *громоглагольна гроза, сніжничний туман, біло-вівтарна зірка*.

Поняття ознаки (якості, властивості), що лежить в основі семантики кожного ад'єктива, створюється переважно через усвідомлення відношень між двома предметами – предметом означуваним і предметом, що має спільну з ним рису або якоюсь властивістю зв'язаний з ним [1, с. 94]. За спостереженням фахівців, прикметники за своєю семантикою становлять безперервний ряд від власне оцінних прикметників до прикметників, які позбавлені оцінного значення (відносні прикметники) [3, с. 6].

У сучасній українській мові прикметники розподіляють за значеннями і граматичними особливостями на якісні та відносні. Центр (ядро) категорії прикметника становлять якісні прикметники. Своїми граматичними формами вони відтворюють не тільки реальну ознаку, а також її об'єктивно наявні критерії: кількість і якість.

Якісні прикметники позначають ознаку предметів і явищ, зумовлених самою їхньою природою. У поезії В. Барки якісних прикметників мало: частина з них представлена формами вищого та найвищого ступенів порівняння, решта – похідні одиниці з семантикою кольору. Міра ознаки, що притаманна якісним прикметникам, є специфічним денотативним (реальним) значенням, ознака як властивість предмета неможлива без своєї якісної і кількісної градації – спеціального виміру інтенсивності й повноти [1, с. 101].

У мовотворчості В. Барки переважають якісні прикметники в найвищому ступені вияву інтенсивності ознаки: *найсвітніший барви, найнеквітніший край, найніжноводніша річка, найпауковіша подоба, найпінкіше пір'я, найсвітляниший цвітик, найсемицвітніша з'ява, найсиньобровіші тучі*. Як відомо,

поняття інтенсивності ознаки формується тоді, коли предмети порівнюють не за ознакою, а за мірою її вияву. Найвищий ступінь порівняння означає, що в одному предметі є найбільше певної якості: *найпекляніші* (дуже важкі) муки, *найпренесамовитіша* (дуже безтямна) міна, *найпроменистіша* (дуже осяйна) радість. Крім прикметників у найвищому ступені вияву інтенсивності ознаки, у словнику В. Барки виокремлюємо прикметникові новотвори вищого ступеня порівняння: *пребагряніший, світанковіший*.

Семантика названих ад'єктивів показує внутрішні й зовнішні характеристики денотата, напр.: *Ісус: за них* [кутнярів (жителі країни Кута, які переселені разом з вавілонцями до царства Ізраїльського. Уважалися войовничим народом [2, с. 240]). – Н. А.]! *найпекляніші муки відболів...; ...руйнуйся, брамо / і баишо міста, бо керує прямо / і тріскає зернина лиха, міна / найпренесамовитіша, – як і провина; ...і сонечко до діда руки простягає / з найпроменистішою радістю на серці на своєму...; А пребагряніші рани краплють: / від гілок і на щиріцю; Світанковіша від дзеркал, приходить, / притихши, течія в скелинки.*

Більшість представлених вище ад'єктивів мотивовані основами відносних прикметників, як-от: *найгрантніший, найзалізніший, найвечоріший*. Як бачимо, наведені інновації за граматичними показниками належать до якісних прикметників, а за значенневими – до відносних. Це означає, що в індивідуально-авторському словотворі немає чітких меж між якісними та відносними прикметниками, що значно ускладнює з'ясування семантики новотворів.

Оказіональні ад'єктиви саме з такими граматичними особливостями (найвищий ступінь порівняння) у поетичному лексиконі автора не випадкові. Їх поява значною мірою зумовлена особливостями релігійного світосприйняття поета: уживання прикметникових форм вищого та найвищого ступенів порівняння, що експліцитно виражають емоційно-оцінний значенневий компонент, характеризують ставлення віруючої особи до об'єктів поклоніння, притаманні саме для релігійних текстів [7, с. 9].

Серед прикметників важливу роль відіграють оказіональні композити, які в поетичній мові здатні конденсовано передавати зміст поняття, робити його різноплановим, сприяти економному вираженню думки, побудованої на асоціативних уявленнях. Віршовий розмір, ритм поетичного твору спричиняє утворення складного слова [9, с. 7]. Із-поміж оказіональних прикметників-композитів виокремлюємо одиниці із семою 'колір'. Колірні епітети служать яскравим словесно-зображальним засобом у змалюванні картин природи, у створенні влучних характеристик денотатів. Семантика прикметників, у яких поєднано колірний компонент з іншою ознакою денотата, є досить складною. У семантичній структурі новотворів перший компонент-кольоратив поєднано з другим компонентом, що містить такі семи:

'явище природи': *біловодний, сивохмарний;*

'назва предмета': *біловітарний, синьовіконний, голубостріхий;*

'соматичне поняття': *зеленокрилий, синьогрудий, білоустий, блакитнокрильний, багрянорогий, зеленозубий, золотоустий, золотоокий;*

'рослина, її частини': *зеленотравий, білоромений, голубоцвітний, зеленоцвітний, племіннолистий та ін.*

Варто зазначити, що серед складних прикметників-новотворів виокремлюємо групу композитів, в основі яких наявні два компоненти з семами кольору: *біловишневий, білосрібний, жовтосріблистий, рожевозолотий*. У поетичній мові колір може характеризувати ознаки індивідуального стилю автора.

У словнику В. Барки, крім якісних прикметників із семою 'колір', представлені також одиничними утвореннями лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ) інновацій, що містять сему 'час': *бризно-бистрий, найвечоріший, світанковіший*.

Для ЛСГ новотворів, що містять сему 'метричний' характерне використання складних прикметників, перші основи яких співвідносяться з елементами *великий, високий, дрібний, малий, пишний, повний, широкий* та ін. і вказують (приблизно) на велику або малу кількість, розміри, достатність – недостатність щодо норми [6, с. 192], напр.: *великий-сонцеликий, великолюдний, високосвітний, пишнокілірний, пишнопромінний*.

Відносні прикметники називають ознаки предметів не прямо, а через їх зв'язки, різного характеру відношення з іншими предметами або діями. У поезії В. Барки виділяємо такі ЛСГ відносних прикметників відповідно до змісту ознаки, закладеної в семантику твірної основи:

- прикметники, які містять сему речовинності (предметності): *грезетний* (від «грезет» – шовкова або шерстяна тканина з дрібним візерунком того ж кольору [8, т. 1, с. 478]), *стихарний* (від «стихар» – довгий, з широкими рукавами, звичайно парчевий, одяг дияконів і дяків [8, т. 3, с. 433]), *грезетноскатерний, димезний, димрявий;*

- ад'єктиви, які містять сему темпоральності: *щозимній, щовесінній, перводенний;*

- прикметники, які містять сему 'істота', 'кількість': *багатобджолый, восьмизвірний.*

Відносні прикметники-новотвори, представлені в мовотворчості В. Барки, в основному прості за структурою одиниці, які походять від твірної основи узуального слова й утворені за допомогою суфікса або префікса згідно з нормами українського словотвору: *грезет – грезетний, дим – димезний, стихар – стихарний*.

Майже всі з названих новотворів неекспресивні, основна їх функція – лаконічно назвати ознаку. Лише окремим інноваціям притаманна експресивність, при цьому важливу роль відіграє семантика мотивувального слова (слів). Так, новотвір *димрявий* є контамінованим утворенням від слів *дим* + *мряка*, значення новотвору розкрито в контексті: *В мережці димрявій! не погасивши / ні корабля: ліхтарний поблиск. Мережка димрява* – це невизначена мережка (марево), яка утворюється внаслідок густого дрібного дощу. Аналогічний за семантикою новотвір зафіксовано в Яра Славутича – *димляний*: [Джерела. – Н. А.] *Об'яв'ється – як мерехт марив! / Киньте тінь димляним горбам...* Н. Сологуб пояснює значення новотвору як «марево» (а не дим) [10, с. 90].

Отже, відносні прикметники є носіями лексико-семантичних значень, які виникли на основі значень лексем, об'єднаних у ряди за спільною семантичною функцією: відтворювати формами ад'єктива позамовну дійсність.

У поетичному мовленні, як уже зазначено вище, іноді виникають труднощі із розмежуванням оказіональних прикметників на якісні та відносні. Особливо це стосується ад'єктивних композитів, оскільки для таких новотворів характерна ускладненість семантики, мотивована двома основами. Якщо врахувати, що в складному слові здебільшого один із компонентів стрижневий, то умовно можна класифікувати складні прикметники за семантикою передусім стрижневого компонента. Згідно з цим в основу складних номінацій покладено такі ознаки денотатів (у контексті новотвори можуть бути вжиті в переносному значенні):

- назва істоти або частини тіла (організму) істоти (зокрема людини): *білоуста* (лілія), *високоброві* (вітерці), *зеленозубий* (рев), *куросліпий* (малюк), *огнерукий* (старчик), *кригоока* (красуня), *блакитнокрильна* (річка), *звірокрила* (спокуса), *голубинолебедине* (серце), *рибокровна* (в'язина);
- колір (відтінок кольору): *зеленосиня* (земля), *зимно-білий* (лоб), *бліднозолоте* (око), *пурпурно-полум'яна* (глибочина);
- психічне сприйняття об'єкта: *доброструнні* (кобзи), *грізно-сизе* (мовчання), *милострунна* (люття);
- матеріал, з якого виготовлений предмет: *бронзомедальні* (чиновники), *рудоцегляна* (стіна);
- форма, розмір предмета: *великолюдна* (площа), *високосвітні* (віки).

У ЛСГ інновацій, у семантичній структурі яких є сема 'частина тіла людини', виділяємо новотвори з диференційними семами:

'рука': *вогнерукий, громорукий, ніжнорукий, світлорукий;*

'око': *айстроокий, кригоокий, мерзоокий, тихоокий, шафранноокий, скалоокий;*

'уста': *золотоустий, пурпуроустий, стотисячоустий, білоустий.*

У ЛСГ номінацій з інтегративною семою 'частина тіла істоти (не людини)' виокремлюємо композити із диференційною семою 'крило': *звірокрилий, повнокрилий, яснокрилий, тисячокрилий, прозорокрилий*. Як бачимо, серед прикметникових композитів переважають інновації з компонентом на позначення кольору/відтінку кольору та інновації з компонентом, що містить соматичне поняття. Типове для української поезії ХХ ст. вживання інновацій з компонентом крило, напр.: у М. Зерова *крилоногий: Ще й не скінчив своїх слів, як юнак нерозважний благає / Дати йому колісницю і коней прудких, крилоногих;* у П. Тичини *крилоорлиний: Ти пізнаєш мій голос? Я – це ж я твоя крило орлина...* [4, с. 254].

В. Барка вдало також експериментував у створенні прикметникових новотворів, у яких перший компонент із семантикою 'число': *тривесний, трисвітлий, трихресний, восьмизвірний*.

Індивідуально-авторські прикметники беруть активну участь у створенні епітетів: *вихройдучий рій, гора шишшиннориза, трояндолілейний едем, рожевоцвітне світання, біловітарна зірка, туча чорнокитуча*.

Ад'єктивні новотвори є також складовими частинами метафор і порівнянь: *Холодний ранок; вітер стих; на морі, / на зморенім – чайки срібнокольорові; І пригравали симфонічності солодкогрімні...; Палахкотять багристи смолоскити, / і видно: проти ніші судді стали, / цареприслужники пишноколірні...; Зима замучить! Хитра та жорстока зима – ота красуня кригоока – тут замордує пуп'яночок мій...; З громів надхідно в осуд сповістились: / зверхблискавичному орлові; Одна промовила слова ласкаві, / душа голубоцвітна, сонцю рідна / і місяцю, що лє печаль на траві.*

Наявність значної кількості прикметникових новотворів у поетичному словнику В. Барки свідчить про активну і плідну увагу поета до пошуків нових виражальних засобів на позначення статичних ознак денотата. Подальше комплексне вивчення специфіки індивідуально-авторських прикметників є одним із перспективних напрямів дослідження неологічної лексики загалом.

Література:

1. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Горденська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
2. Библиейская энциклопедия / [рук. проєкта В. Бутромеев]. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 768 с.
3. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. В. Висоцький. – 1998. – 20 с.

4. Вокальчук Г. М. Короткий словник авторських неологізмів в українській поезії ХХ століття / Г. М. Вокальчук // Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенка. – Рівне, 2004. – С. 94–524.
5. Грищенко А. П. Прикметник / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 526–527.
6. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 251 с.
7. Лук'янчук С. В. Епітет у конфесійному стилі сучасної української мови (функціонально-семантичний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Лук'янчук. – К., 2008. – 19 с.
8. Новий словник української мови : у 3 т. / [В. Яременко, О. Сліпушко] – К. : Аконіт, 2006.
9. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українському поетичному мовленні ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Рудь. – К., 2002. – 21 с.
10. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Н. М. Сологуб. – К. : Дніпро ; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.